

O CĂLĂTORIE PRIN BALCANI (1927)

Daniel CAIN

Résumé: Au début de 1927, le journaliste Ion Dragu entamait un ambitieux voyage d'études et de recherches dans la Péninsule Balkanique. À cette occasion, il se proposait également de mener une campagne de propagande au service de l'État roumain. Pourtant, ses projets de départ vont changer et il va devoir modifier son trajet. Au terme de ce périple balkanique, Dragu conclut que l'opinion publique roumaine était insuffisamment, voire faussement informée sur l'actualité des pays voisins. Ainsi, d'après ses observations, « ce qu'on connaît à Bucarest sur la situation des Roumains des Balkans ne correspond guère à la réalité ». Ce voyage représente pour Ion Dragu un moment charnière, qui le fait renoncer à sa carrière de journaliste pour entrer dans la diplomatie.

Mots-clés: propagande, Roumains, Balkans, voyages.

La sfârșitul anului 1926, prin redacțiile din București era dezbătută preocuparea cabinetului Alexandru Averescu pentru „o serioasă organizare a serviciului de presă (oficial) și de propagandă”¹. La originea acestei știri se afla decizia Consiliului de Miniștri, luată în ședința din 17 decembrie, de a înființa o Direcție Generală a Presei și Propagandei, care contopea într-un singur organism toate serviciile de presă și propagandă ale ministerelor și altor instituții:

¹ „Adevărul”, Anul 39, Nr. 132020, 30 noiembrie 1926, p. 2.

„În atribuțiunile sale vor intra: legăturile cu Presa din țară și străinătate, transmiterea și publicarea comunicatelor și informațiilor oficiale; buletinele politice, economice și culturale, precum și orice publicațiuni informative și de propagandă, informarea Departamentelor și autorităților despre toate chestiunile din presă și publicațiunile din țară și străinătate ce le pot interesa, centralizarea informațiilor de la diferite Ministere pentru transmiterea lor la ziarele noastre și ziarele străine; materialul informativ de tot felul. În acest scop organizațiunile similare deja existente pe lângă diverse autorități ca: Ministerele de Externe, Interne, Război, Muncă, Siguranța generală etc., precum și Agenția Oficioasă sunt centralizate, în forma actuală, la Președinția Consiliului.”

Cel delegat ca „director general al presei și propagandei” este Nicolae Dianu, consilier delegație². Dianu nu era un simplu consilier delegație, ci șeful Direcției presei și propagandei din Ministerul Afacerilor Străine. El este cel însărcinat, în iulie 1926, să studieze organizarea birourilor de presă existente pe lângă diverse ministere. Pe baza raportului său, guvernul român ajunge la concluzia că înființarea unui oficiu de stat, centralizat, însărcinat cu presa și propaganda, devenise o necesitate³. La două săptămâni de la înființarea Direcției Generale a Presei și Propagandei, Nicolae Dianu primea o propunere din partea lui Ion Dragu, „membru al Sindicatului Ziariștilor, al Uniunii ziariștilor profesioniști și al Soc. Scriitorilor Români”. Mai precis, era vorba despre proiectul „unei călătorii de studii, cercetări și propagandă în statele Peninsulei Balcanice”, care se întindea pe durata a 10 săptămâni (21 ianuarie – 2 aprilie 1927). Traseul propus reprezenta un adevărat tur de forță, în condiții de iarnă, printr-o regiune cu infrastructura deficitară: București – Belgrad – Zagreb – Spalato (Split) – Raguza (Dubrovnik) – Cattaro (Kotor) – Durazzo (Durrës) – Tirana – Ohrida – Ianina – Corfu – Atena – Salonic – Monastir (Bitola) – Priștina – Üsküb (Skopje) – Niș – Sofia – Plevna – Varna – Burgas – Filipopol (Plovdiv) – Adrianopol (Edirne) – Constantinopol – Angora (Ankara) – Constantinopol – Constanța. Dragu își justifică acest demers:

² MO, Nr. 289, 29 decembrie 1926, p. 19612.

³Nicolae Ureche, *Propaganda externă a României Mari. 1918-1940*, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 37-38.

„Am luat inițiativa acestei călătorii pentru scopurile următoare: 1) Pentru a studia situațiunea gospodărească, culturală și socială a populației românești din Yugoslavia, Albania, Grecia, Bulgaria și Turcia și a publica o monografie, cu largă documentare fotografică, asupra acestei populațiuni. 2) Pentru a sonda anumite cercuri conducătoare și a lua contact cu reprezentanții cei mai autorizați ai vieții culturale, economice și politice din respectivele țări în vederea eventualei realizări la București a unui organ de publicitate în limba franceză pentru chestiunile privitoare la Sud-Estul European. 3) Pentru a face printre confrății ziariști și publiciști din acele țări și prin ziarele locale o bună și utilă propagandă în sprijinul intereselor românești”.

Dragu se arăta optimist „în ce privește roadele” unei asemenea călătorii, „deosebit de dificilă”, evocând „experiența făcută într-alte împrejurări, îndeosebi în anii 1914-1916, pe vremea când apărea la București, în excelente condițiuni, cotidianul *Journal de Balkans*, al cărui redactor am fost de la începutul apariției până în clipa când a încetat”. Invocând „interesul pe care-l înfățișează călătoria îndrăzneată și desigur folositoare a unui gazetar român în țările de care ne-am interesat mai puțin”, Ion Dragu solicita acordarea unei subvenții de 50.000 de lei, „pentru acoperirea unei treimi din cheltuieli (celelalte două treimi fiind acoperite prin propriile-mi eforturi)”. Cu acest prilej, își manifesta disponibilitatea pentru o nouă provocare în carieră: „Mă pun, în afară de aceasta, la dispozițiunea Dvs., pentru tot ce veți socoti potrivit c-aș putea îndeplini în sensul programului de activitate al direcției generale a propagandei”⁴. Cine era jurnalistul care propunea un astfel de periplu prin Peninsula Balcanică? Ne lămurește fișa biografică apărută, cu câteva luni înainte, într-un almanah al presei românești:

„Dragu Ion. Profesionist. Născut la Constanța în anul 1889. Licențiat în litere și filosofie. Ziaristica a început-o în 1909, scriind mai ales la ziare franceze. După război a scris la ziarul «La Victoire», «Dacia», «Înfrățirea», «Neamul Românesc», «Izbânda», «Avântul» etc. Azi e secretar de redacție al cotidianului «Cuvântul», director al revistei «Radio-Român» și redactor al buletinului francez al Fondației Pr. Carol. Între 1919-1920 a fost șef al biroului de presă și propagandă al Consiliului Dirigent din Ardeal. Se ocupă cu

⁴ ANR, Fond Fond Ministerul Propagandei Naționale, Personal, dosar 4, f. 1-2.

literatura, fiind autorul unor volume literare și portrete politice de o reală valoare”⁵.

Din această descriere reiese afinitatea lui Dragu pentru chestiunile de propagandă. Aceasta este dublată de pasiunea pentru călătorii. În vara anului 1910, la doar 20 de ani, I. Dragu își publica notele de călătorie în prestigioasa revistă literară „Viața Românească”, pe care Constantin Stere o tipărea la Iași. *Spre țara lui Khem* este relatarea unei călătorii efectuate în Egipt, via Constanța și Constantinopol:

„Am plecat. Hotărâri mari țin ades de vorbe mici. Orientul! Simțeam parcă suflul mării; perspective scâldate de soare mi se deschideau în fața ochilor minții, un cer mai strălucitor ca safirul părea că mi se desfășura deasupra capului, iataganul lui Osman strălucea, turcii își târau mantalele lor levantine pe cheiurile încărcate cu saci, mirosurile îmbătătoare ale ciubucelor lor se răspândeau în unde leneșe, caiacurile străbăteau valurile, odaliscă supusă, ascunsă sub valuri groase, își urma stăpânul... în sfârșit mă simțeam fericit că voi luneca pe calea luminoasă care conduce spre ținuturile înflorite ale căror imagini păstrau ceva nebuloasă și nu lăsau în mintea mea decât o întipărire fugitivă și lesne peritoare.

Vedea-voi apoi Egiptul celor mai vechi dintre oameni. Voi cerceta ruinele înfricoșătoare ale celei mai vechi și mai rafinate civilizații, monumentele celor mai vechi dintre zei. Și în mintea mea întregul peisaj istoric ia proporții colosale, cum numai dumnezeirea poate zămisli. Voi călca apoi nisipul auriu al pustiului, măturat de vântul năbușitor, desfășurându-se sub un cer mai strălucitor ca aurul nisipului. Apoi Nilul, fluviul sfânt și înbelșugat, creatorul celei dintâi civilizații. Mi-l închipuiam frumos și binefăcător, lovit de soare și luând toate culorile astrului, cu malurile rodnice și semănate de ruinele vechilor cetăți. Apoi o țară întregă, pașnică și tăcută, pregătindu-se s-adoarmă lin în somnul veșniciei.

Am plecat cu toate aste imagini și cu speranța că, dacă închipuirea e frumoasă, realitatea nu trebuie să fie departe”⁶.

⁵ G. Caliga, *Almanahul dicționar al presei din România și a celei românești de pretutindeni*, București, 1926, p. 134-135.

⁶ „Viața Românească”, anul V, Vol. XVIII, nr. 7/iulie 1910, p. 5.

Paternitatea acestor note de călătorie este pusă sub semnul întrebării de criticul literar Garabet Ibrăileanu, fapt care va provoca reacția indignată a lui Dragu⁷. Cert este că, după acest incident, semnătura lui Dragu nu va mai apărea în „Viața Românească”. Vor trece ani până când, după Marele Război, va publica noi note de călătorie (*O noapte de Paști în Marea Egee*), în paginile publicației „Ramuri. Drum drept”, editată de Nicolae Iorga:

„Lume orientală, lume creștină, lume antică, iată trilogia evocărilor din ținutul în care alunecăm în noapte. Amintiri se întind de la un orizont la celălalt al scenei acesteia eroice de o sumbră măreție, spre care mergem într-un pelerinaj de emoțiuni artistice, spre o lume care n-a fost decât o perpetuă glorie a frumuseții, a grației, a poeziei materiale, a fericirii, spre vestigiile unor vremuri uriașe, care nu pot da decât reculegeri religioase.

E plină noapte. Călătorii se adună pe punte, venind din toate ungherele. Comandantul vasului, înconjurat de trei ofițeri, face un semn; câțiva marinari se așază în cerc lăsând un spațiu liber în care un preot grec improvizează un mic altar. Câteva lumânări se aprind. Și în clipa când întâiele note ale unui cântec religios se ridică în liniștea nopții, întrerupte din când în când de răspunsurile unui cor ocazional, alcătuit din elemente disparate, pe care apropierea aceasta în aceeași credință îi face parcă prieteni vechi, grupurile de călători se apropie tăcute înapoia marinarilor.

Rareori o mulțime mai felurită s-a putut aduna în jurul aceleiași proslăviri creștinești. Erau acolo cele mai deosebite rase: Bizantini blazați și plictisiți, cu fața palidă, cu barba mătăsoasă și neagră, cu mișcările obosite care trădau suflete sfărâmate asemenea unor viori demontate ale căror coarde atârnavu inerte; Greci vii, cu privirile sclipitoare și șirete; Kurzi cu mustățile nespuse de blonde și ochii prea albaștri; Levantini bronzăți cu fețele slabe; Tătari cu barba încălțită; Armeni cu profilurile lungi și nasurile drepte și Armence palide și grase ca femeile lui Paul Veronese⁸, cu fețele rotunde și sprâncenele bogate; Circazieni cu caftanele negre, cu privirea aspră și buzele subțiri; Turcoaise cu ochii atât de dulci și de adânci sub iașmacurile⁹ albe și Turci cu trăsăturile fine, cu pielea albă, cu o gravitate senină întipărită de față; Albanezi cu capul mic, cu gâtul lung și mustăți greoaie; și, pierduți în caleidoscopul acesta oriental, Români, Bulgari, Sârbi, câțiva Germani, trei-patru Ruși cu sufletele înflorind

⁷ Pentru detalii vezi: „Viața Românească”, anul V, Vol. XIX, nr. 8/august 1910, p. 325-326; „Noua Revistă Română”, Nr. 21, Vol. 8, 3 octombrie 1910, p. 302-303.

⁸ Paolo Veronese (1528-1588), pictor italian din perioada târzie a Renașterii.

⁹ Văl cu care turcoaisele își acopereau fața.

sub o cucernicie aproape naivă, cu fețele luminate slab de lumânările fumegânde, a căror flacără tremurătoare da mulțimei acesteia înfățișarea unor falene¹⁰ uriașe înțepenite în contemplarea luminei, într-un decor aproape legendar, într-o noapte de April meridional, sub adierea vântului aducător de efluvii saline și ducând cu el de pe puntea vaporului o adiere de rugăciuni”¹¹.

Spiritul de observație al autorului, care reiese din aceste rânduri, este dublat de o bogată experiență jurnalistică. Trimiterea, în solicitarea înaintată șefului Direcției Generale a Presei și Propagandei, la perioada petrecută la „Journal de Balkans”¹² nu este întâmplătoare. Cu un viu interes pentru politica externă, Ion Dragu nădăjduia la o carieră diplomatică, care să-i dea nu doar posibilitatea de a călători, ci și stabilitate financiară. De la sfârșitul anului 1926, semnătura sa nu mai apare în paginile cotidianului „Cuvântul”. Momentul acestui periplu balcanic nu este ales întâmplător de către Dragu, ci în contextul unei intense activități diplomatice în zonă, vizând reaşezarea arhitecturii de securitate a regiunii. Acordurile de la Locarno (octombrie 1925), care garantau granițele dintre Franța, Belgia și Germania împotriva unei eventuale agresivități, au fost considerate un pas important în direcția pacificării Europei după Marele Război, alimentând, în vestul bătrânului continent, speranțele într-o pace durabilă¹³. În fapt, deși salutat în acel moment drept cheia de boltă a păcii permanente, Locarno a marcat începutul sfârșitului pentru ordinea internațională stabilită la Versailles¹⁴. În Europa de Sud-Est, ideea unui Locarno balcanic era intens dezbătută în cancelariile diplomatice. Într-o regiune precum Balcanii, unde tendințele revizioniste erau ușor detectabile, nevoia de securitate era stringentă. O serie de întrebări se ridicau la București: Cine ar fi acea Mare

¹⁰ Molii (it.).

¹¹ „Ramuri. Drum drept”, Anul al XVIII-lea, Nr. 8-9, 15 aprilie-1 mai 1924, p. 18-19.

¹² Cotidian cu subtitlul „Organ al intereselor balcanice”, în perioada mai 1914-noiembrie 1916, la București, sub directoratul lui Al. Rubin (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *Publicații periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, tom II, *Catalog alfabetic: 1907-1918. Supliment: 1790-1906*, descriere bibliografică de George Baiculescu, Georgeta Răduică și Neonila Onofrei, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, p. 350)

¹³ Pentru detalii, vezi Lucian Leuștean, *O istorie internațională a Europei în secolul XX*, vol. I, 1918-1945, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 154-164.

¹⁴ Henry Kissinger, *Diplomația*, București, Editura All, 2007, p. 240.

Putere care să garanteze granițele din Balcani? Și care ar fi fost rolul alocat României în implementarea unui astfel de pact?¹⁵

În acest context, Nicolae Dianu își arată susținerea pentru finanțarea călătoriei lui Dragu: „Sunt de părere a i se acorda un ajutor pentru realizarea acestui program și pentru plasarea materialului ce i-am remite”¹⁶. Direcția Generală a Presei și Propagandei avea alocate, pentru anul 1927, 7 milioane de lei pentru cheltuieli de propagandă, din care 700.000 erau destinate pentru voiaje individuale. Există o mică problemă: suma prevăzută pentru cheltuielile de propagandă putea fi cheltuită doar cu „dispozițiile date personal” de șeful guvernului¹⁷. Dintr-un raport ulterior, datat 25 mai 1927, adresat de Ion Dragu aceluiași Nicolae Dianu, înțelegem că, în lipsa finanțării acordate de statul român, jurnalistul a fost nevoit să-și modifice planurile inițiale:

„Domnule Director General,

În luna Ianuarie a.c. am luat inițiativa unei călătorii de studii și cercetări în Peninsula Balcanică, în toate elementele de acțiune actuală a fiecărei țări, ca și în ceea ce, pe deasupra unor diferende și competiții, leagă unele de altele aceste țări. În afara de aceasta, rostul unei atari călătorii e să aducă informațiile cele mai noi, mai precise și mai complete asupra Românilor din Balcani.

Plecat la 11 Februar din București, am cercetat, până la 20 april, Albania, cea mai puțin cunoscută dintre țările Balcanice, dar nu cea mai puțin interesantă pentru rosturile noastre românești. Rezultatul acestei anchete de 10 săptămâni l-am consemnat, deocamdată în chip sumar în alăturatul raport /la care am atașat un număr de fotografii luate de mine însumi/, din cercetarea căruia vă veți putea convinge cât de mult prima etapă a călătoriei mele a răspuns unei necesități reale și ce interes considerabil prezintă, pe temeiul documentației de până acum, continuarea acestei călătorii în celelalte state balcanice.

Nu numai opinia publică românească, ci și cercurile noastre oficiale sunt insuficiente și ades greșit informate asupra stărilor din țările vecine. Unele contingente politice, economice și sociale s-au schimbat mult acolo în ultimul timp; am constatat aceasta în prima etapă a călătoriei mele, așa cum am constatat că ceea ce se știe la București despre situația românilor din Balcani nu se prea potrivește cu ceea ce e în realitate. O bună și oportună revizuire a

¹⁵ Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale din Sud-Estul european: „modelul” Locarno (1925-1927)*, București, Editura Curtea Veche, 2001, p. 117.

¹⁶ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Personal, dosar 4, f. 1-2.

¹⁷ MAE, Problema 82, Vol. 22, f. 1, 10.

datelor și informațiilor pe care le avem se poate face mai bine prin cercetările unui gazetar sau unei echipe volante de gazetari și publiciști, decât prin rapoartele nu totdeauna exacte și de cele mai multe ori superficiale și incomplete pe care am avut prilejul să văd cine, cum și pe ce teme le face.

Mi-am luat greua sarcină de a dovedi aceasta, contribuind în același timp – printr-un sumum de eforturi care cer, înainte de toate, puterea și dorința de a te devota unei cauze bune și folositoare intereselor naționale – să aduc noua contribuție documentară de care e nevoie pentru punerea la punct a chestiunilor legate de interesele noastre în Balcani și de ocrotirea Românilor dintre Dunăre, Egee și Adriatică.

Realizarea inițiativei acesteia nu se poate face în bune condițiuni fără un sprijin efectiv material din partea statului. Oricât aș voi să contribui, personal, nu numai cu munca, dar și cu redusele mele mijloace financiare la înfăptuirea întregului itinerar, mi-ar fi imposibil să fac operă întru totul utilă, dacă n-aș fi ajutat printr-o subvenție.

Aduc, în sprijinul solicitării pe care v-o adresez în acest sens, dovada rezultatului cercetărilor mele în Albania. Ea arată nu numai cât e de binevenită inițiativa mea, dar și cât a fost de serioasă realizarea primei etape.

Etapă a doua e cea mai interesantă, ea trebuind să se complice și cu o operă de bună propagandă în folosul țării. Itinerariul schițat în anexa alăturată vă poate lămurii în acest sens. Pentru a face însă mai multă economie de timp și pentru a nu mă pune la un moment dat în imposibilitate fizică de a săvârși totul, mi-am asociat, pentru această a doua etapă, pe colegul meu d. Const. Miciora, un încercat ziarist și publicist, membru al Sindicatului Ziaristilor, ale cărui anchete perfect obiective și dibaci conduse până în cele mai mici amănunte i-au făcut un frumos nume în presă.

Rugându-vă să-mi sprijiniți, prin suma pe care o veți socoti necesară, călătoria aceasta de informare, de propagandă și de documentare în Balcani, vă încredințez de devotatele mele sentimente”¹⁸.

Constantin Miciora, în acel moment redactor al cotidianului „Universul”¹⁹, urma să plece în aceeași zi (25 mai 1927) „spre a lua contact cu autoritățile din țările respective în vederea obținerii *laisser-passer*-urilor necesare”. Această nouă călătorie de studii și cercetări, prevăzută a dura 95 de

¹⁸ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 1-2.

¹⁹ N. Ruscescu, *Anuarul presei române și lumii politice. 1926-1927*, Constanța, 1926, p. 12.

zile (1 iunie-3 septembrie), urma a se desfășura după următorul itinerariu: Bulgaria (1-28 iunie), Turcia (29 iunie-14 iulie), Grecia (15 iulie-16 august), Iugoslavia (17 august-septembrie). Ceea ce-și propuneau, declarativ, cei doi jurnaliști suna provocator: audiențe la cel mai înalt nivel (prim-miniștri, miniștri de externe), cercetări asupra situației românilor din Valea Timocului, Epir, Tesalia și Macedonia iugoslavă, precum și o anchetă în Banatul sârbesc asupra situației minorității române. În plus, cei doi jurnaliști aveau în vedere „stabilirea unor raporturi de presă” între București și Constantinopol și Angora, căutând să obțină informații despre orientarea politicii externe a țărilor vizitate, respectiv despre politica de alianțe regionale preconizate de acestea²⁰. Pe scurt, obiective extrem de ambițioase. Rezoluția pusă de N. Dianu pe această nouă solicitare de finanțare a călătoriei lui Ion Dragu prin Balcani a suspendat acest proiect: „Din cauza situației actuale, nu se poate satisface”²¹. Data rezoluției (7 iunie 1927) coincide cu ziua în care Direcția Generală a Presei și Propagandei, din subordinea Președinției Consiliului de Miniștri, este reorganizată, devenind Direcțiunea Presei și Informațiilor, în cadrul Administrației Centrale a Ministerului Afacerilor Străine²². Această decizie de reorganizare a survenit în urma schimbării de guvern, prin înlocuirea cabinetului Averescu cu cel condus de Barbu Știrbei (4-20 iunie 1927), mișcare care a înlesnit reîntoarcerea lui Ion I. C. Brătianu în fruntea Consiliului de Miniștri.

Nu deținem informații despre decizia luată de cei doi jurnaliști în momentul în care au aflat de rezoluția pusă de N. Dianu. Cel mai probabil, au renunțat la acest proiect. Ne putem face însă o idee despre cum ar fi arătat informațiile pe care le-ar fi cules Dragu și Miciora. Este suficient să lecturăm raportul redactat de Ion Dragu în urma călătoriei în Albania, raport care a ajuns la Președinția Consiliului de Miniștri, la Ministerul Afacerilor Străine și la ministrul român la Tirana, Ion Trandafirescu²³. Scopurile pe care și le-a propus sunt evidențiate de la bun început:

„Luând inițiativa realizării unei vaste și minuțioase călătorii de studii și cercetări în statele balcanice, îndeosebi din punct de vedere al intereselor

²⁰ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 3-7.

²¹ *Ibidem*, f. 1.

²² MAE, Problema 82, Vol. 22, f. 29.

²³ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 8.

românești, am pornit la drum în ziua de 11 februar a.c. îndreptându-mă prin Belgrad-Saraievo-Ragusa, spre Albania.

Am ținut să-mi inaugurez prima etapă în republica skipetară²⁴ pentru motivele următoare: fiindcă Albania este țara cea mai puțin sau cea mai rău cunoscută din Europa, cu toate că evenimentele din urmă au pus-o în vedetă; fiindcă e un stat nou – într-un ținut antic – care încearcă să rostuiască după metodele moderne vechile tradiții; fiindcă în fine adăpostește în limitele sale o viguroasă minoritate etnică românească, insuficient ocrotită, neglijată, chiar de noi în clipele când ar avea nevoie mai mult să i se dea arme de luptă împotriva primejdiei deznaționalizării.

Am colindat dar, timp de 10 săptămâni, Albania nouă și am cules din această îndărătnică cercetare o bogată documentare care nu numai că revizuieste păreri greșite asupra țării, dar înfățișează stări din viața școlară, bisericească, gospodărească și socială a Românilor albanezi, pe care unii nu le cunoșteam deloc, pe care alții le socoteau mai bune ori mai rele, și care ne îngăduie să corectăm, cu date noi și informații precise, icoana de până ieri a vieții acesteia²⁵.

Rândurile lui Dragu scot în evidență o realitate indiscutabilă: Pentru europeanul acelor ani, Albania reprezenta o adevărată «terra incognita»²⁶. Atunci când, în noiembrie 1912, un grup de intelectuali și foști demnitari otomani proclamau independența Albaniei, aceștia erau motivați de teama că, în lipsa unei identități statale imediate, ținurile locuite de albanezi vor fi împărțite între statele naționale din Balcani. În acel moment, Albania era mai mult o noțiune geografică decât un creuzet al unui stat național. Nu exista nici un fel de centralizare, nici un fel de unitate religioasă sau lingvistică, nici o elită națională²⁷. În timpul Primului Război Mondial, țara a cunoscut ocupația militară străină (austriacă, italiană și franceză). Ultimele trupe străine, cele

²⁴ Etnonim utilizat în epocă. Spre exemplu, la 1888 apărea la București publicația bilingvă „Sqipetari (Albanezul)”. Astăzi, acest etnonim a căpătat, în spațiul ex-iugoslav, o nuanță peiorativă.

²⁵ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 14.

²⁶ Spre exemplu, prestigiosul „Almanach de Gotha” alocă Albaniei, în ediția din 1923, doar două pagini, cu informații sumare, dintr-un total de 1409 de pagini.

²⁷ Bernd J. Fischer, *King Zog, Albania's Interwar Dictator*, In: Bernd J. Fischer (ed.), *Balkan Strongmen. Dictators and Authoritarian Rulers of Southeast Europe*, Hurst&Company, London, 2006, p. 19.

italiene, s-au retras în 1920, an în care Albania a fost primită în Liga Națiunilor, un pas important spre recunoașterea granițelor sale. Deși a evitat pierderea unor teritorii, în favoarea Greciei și a Iugoslaviei, Albania va intra sub tutela Italiei, care avea „interese speciale” în zona Adriaticei. În acel moment, acest mic stat muntos (cu o suprafață de 27.538 kmp. și o populație de 814.380 de locuitori, conform primului recensământ al populației, cel din 1923²⁸) era devastat și falimentar, caracteristicile sale fiind brigandajul și fărâdelegea. Cu greu se putea vorbi de o „inteligenție”, presa era ca și inexistentă, în condițiile în care majoritatea populației era analfabetă. Autoritatea unui guvern central era subminată de dispunerea geografică și subdezvoltare. În ținutul muntos din nord existau clanuri, iar în zona centrală și sudică erau în mâinile bey-lor, proprietari „feudali” de pământ. Populația catolică din nordul muntos, trăind în comunități izolate, era deseori neglijată de administrația de la Tirana. De aceea, catolicii priveau cu neîncredere guvernul central, considerând că acesta era sub influența crescândă a marilor proprietari de pământ musulmani²⁹. Au urmat câțiva ani de haos, cu instabilitate politică. Principalii actori politici au fost Ahmed Zogu și Fran Noli, care și-au disputat puterea, cu implicarea diplomației italiene și iugoslave. În cele din urmă, situația politică s-a stabilizat din momentul în care, la 25 ianuarie 1925, Albania a devenit republică, o nouă constituție a fost adoptată, iar Zogu a fost ales președinte cu puteri însemnate, cu un mandat de 7 ani. Prin instaurarea regimului autoritar, noul președinte a reușit să țină sub control nemulțumirile sociale și politice, fără a fi nevoit să recurgă la violență³⁰. Pentru a realiza o modernizare a țării și o consolidare a situației internaționale a Albaniei, Zogu avea nevoie de capital străin și de protecție. Italia era singura mare putere dispusă să acorde acest ajutor fără a se aștepta la vreun beneficiu economic ulterior. În schimbul banilor, Italia dobânda o poziție privilegiată în viața statului albanez³¹. Acestea erau evenimentele recente la care face trimitere Ion Dragu în raportul său. Ofensiva diplomatică a Italiei în Balcani a fost expusă cu acuratețea unui experimentat analist de politică externă:

²⁸Franz Rothenbacher, *The Central and East European Population since 1850*, Palgrave Macmillan, London, 2013, p. 26, 29.

²⁹Miranda Vickers, *The Albanians. A Modern History*, I.B. Tauris Publishers, London-New York, 2001, p. 100-101.

³⁰Steven K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor. 1804-1945*, Iași, Polirom, 2002, p. 223-224.

³¹Constantin Iordan, *op. cit.*, p. 219-227.

„Până la încheierea pactului italo-albanez din 27 Noembrie 1926, Albania nu era considerată de către Iugoslavia ca o putere militară; efectivul extrem de redus atunci al armatei republicii Skipetare (2300 soldați plus 4100 jandarmi socotiți ca simple elemente de pază lăuntrică), cât și însăși situația Albaniei ca Stat cu un regim nesigur, lipsit de eventualul sprijin al unui pact de garanție și siguranță, nu obligau regatul vecin al sârbo-croato-slovenilor să dea o atenție particulară frontierei sale cu Albania.

Tratatul de la Tirana a schimbat însă situația. Interpretarea lui elastică a dat o primă îngrijorare Iugoslaviei: considerând acest pact ca o poartă deschisă penetrației italiene în Balcani și deci Albania ca o prelungire a Italiei la frontiera Iugoslaviei, dând imixtiunii Italiei dincoace de Adriatică proporții care depășeau poate realitatea, Belgradul, apărător crunt al principiului: «Balcanii ai Balcanilor», s-a simțit serios amenințat de o vecinătate indezirabilă. Pentru Iugoslavia, Albania reprezintă de acum un cuțit cu vârful îndreptat amenințător spre inima ei: micul Stat inofensiv devenea o mare primejdie permanentă. [...] E inutil să dau amănunte asupra lentei dar sigurei penetrații pașnice a Italiei în Albania. S-a scris despre ea destul în ziare: țin doar să adaug, ca precizări absolut necesare, următoarele două lucruri: 1) Că penetrația italiană se face fără mijloace brutale, fără exces de grabă, cu salvagardarea amorului propriu al națiunii albaneze dar cu concursul venalității conducătorilor treburilor publice albaneze. 2) Că poporul albanez nu acceptă cu plăcere această penetrație care va transforma încet, încet Albania în provincie italiană, dar că Italienii pun mare temei pe prezența, în apropierea litoralului Adriaticii, a masei de români care se întinde de la Durazzo, prin Cavaia³² și câmpia Muzechiei, până la Valona³³; aceasta, din cauză că Românii albanezi manifestă o vădită apropiere față de Italieni și că ei pot servi ca vehicul al intereselor italiene în Albania, și, de aci, prin Pindul cuțovlah, spre Salonic, obiectivul final al penetrației italiene”³⁴.

Din cele 45 de pagini ale raportului redactat după călătoria în Albania, reiese abilitatea lui Ion Dragu pentru reportaj, combinată cu arta interviului și o temeinică documentare. Cum arătau realitățile albaneze ale acelor ani pentru un observator venit din România?

³² Kavajë

³³ Vlorë

³⁴ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 8, 12-13.

„Albania este o țară primitivă care se străduiește să se civilizeze și să se modernizeze fără prea multe tatonări, fără tranziție lentă de la o stare la alta. Un fel de: «europenizează-te sau te omor!» Ca urmare, e acolo un joc necurmat de contraste, când distractive, când aproape sinistre, burlescul și grotescul frecându-se cu nobilul și severul. Desigur, silințele de a face să evolueze tradițiunile și obiceiurile vechi spre metodele unui stat modern sunt uneori satisfăcătoare: s-au înlesnit comunicațiile prin construirea de șosele, s-a organizat învățământul și se îndeamnă la răspândirea culturii, se încurajează agricultura și industria și se obligă poporul să se deprindă cu munca, s-a suprimat, cu ajutorul spânzurătoarei, brigandajul, și s-a făcut din țara în care natura și oamenii stăteau la pândă locul în care domnește cea mai desăvârșită securitate pentru viața și avutul cetățeanului. Noțiunea «furt» e aproape complet uitată, iar crimele se reduc la câte o dramă pasională în jurul căreia vendetta săvârșește răscumpărarea sângelui.

Aceasta nu împiedică ca Albania să fie o țară în care populația e slăbită, în câmpie și pe litoralul mării, de către malarie, în munte roasă de tuberculoză (îndeosebi femeile musulmane care duc viață claustrală), și pretutindeni zbătându-se între ravagiile sifilismului și prăbușirile alcoolismului; o țară prolifică dar cu o grozavă mortalitate infantilă; o țară în care rasa, primitivă dar nu inferioară, are frumoase calități: rezistență, mândrie, combativitate, spirit de inițiativă, etc. Sudul țării fiind mai rodnic ca nordul, oamenii de acolo mai muncitori, mai puțin dispuși să-și consacre vremea disputelor politice și mai ales revoluțiunilor succesive, se poate spune într-adevăr că Albania e o țară în care cei din Sud lucrează și agonisesc, în timp ce cei din Nord consumă. Contribuțiile plătite de unii servesc la cheltuielile pentru potolirea sau păzirea celorlalți care nu plătesc. De aceea și bugetul Albaniei e în continuu dezechilibrat [...]. Găsești în Albania, în abundență, următoarele monede de argint: dinari sârbi și muntenegreni, drahme grecești, leva bulgărești, lire italiene, franci francezi, piastri turcești, coroane austriece, mărci germane, lei românești, toate monedele antebelice acumulate parcă aici de pretutindeni și redade circulației fără ca nimeni să le teaurizeze.

Comerțul albanez a început în timpul din urmă să se mai activeze, grație bunelor șosele începute de trupele de ocupație italiene, franceze și austriece și terminate de guvernul actual; regiunea Corița, care până acum era izolată, a început să exporte prin Durazzo. Albania exportă îndeosebi piei de oaie și capră, brânză, lână, ouă, măslin, untdelemn, pește, etc. și importă obiecte manufacturate, petrol, sare, mașini, etc. Trei sferturi din comerțul Albaniei e acaparat de Italia, restul – în ordinea importanței – de Grecia, Turcia, Iugoslavia, Anglia, etc.

Industria e în fașe. Există 4 fabrici de tutun (țigările sunt ieftine și bune, iar tutunul, supus numai parțial taxelor cu caracter de monopol, e foarte abundent și vândut de țărani în stare brută în pachete mari), 2 fabrici de alcool și câteva mori mecanice [...]. Pentru valorificarea bogățiilor sale naturale, republica skipetară a adoptat principiul porții deschise: tot ce i se prezintă în acest sens și e socotit ca bun, e primit. Drept de preferință pentru cutare națiune nu există prin lege, dar se acordă prin uz Italiei.

Din punct de vedere agricol, Albania e mai puțin săracă decât se spune. Teren de cultură e suficient, câmpiile Muzachiei și Tiranei sunt foarte rodnice. E drept însă că cultivă mult mai puțin decât e posibil. Sunt terenuri întinse necultivate, atât din cauza insuficienței căilor de comunicații cât și din insuficiența brațelor. [...]

Industria fiind la începuturile ei, iar meșteșugarii buni păstrători ai tradiției, nu există încă în Albania o chestiune muncitorească; nu-s nici greve, nici socialism, nici mai puțin încă, comunism. Nu există repaos duminical. [...]

Printre lucrurile care lipsesc în Albania, menționez trei: căile ferate (se lucrează în prezent la terasamentul căii ferate Durazzo-Tirana), femeile funcționare (e una singură în toată Albania, dactilografa Parlamentului) și evreii (sunt 90 de evrei în toată Albania, mai toți la Valona și Durazzo).

Din punct de vedere politic, Albania e orânduită după modelul mai tuturor republicilor, cu excepțiuni cerute de contingentele locale ori impuse de voința președintelui dictator Ahmed Zogu. Președintele Republicii e și președintele Consiliului de miniștri. Guvernul e alcătuit din 5 miniștri (interne, externe, justiție, - instrucțiune, lucrări publice, agricultură, industrie-comerț, - finanțe) care nu-s în fond toți decât simplii executați ai hotărârilor capului Statului. Corpurile legiuitoare sunt alcătuite din Cameră (57 deputați aleși pe 4 ani prin vot indirect) și Senat (18 senatori dintre care 6 numiți de președinte pe 6 ani). Guvernul se prezintă pentru votul de încredere numai Camerei. Legile adoptate până acum sunt luate după cele italiene, franceze și române (de pildă legea pensiilor e luată după a noastră). Regulamentul interior al Corpurilor Legiuitoare e tradus aidoma după al Camerei și Senatului nostru (d. Pandele Evangheli, președintele Senatului și vice-președintele republicii albaneze, e pe trei sferturi român. Originar din Corița, d-sa a locuit vreo 35 de ani în București, unde a fost comerciant. Se înțelege dar de ce d-sa are o preferință marcantă pentru ceea ce vine din România).

Regimul actual din Albania pare a fi fixat mai statornic. Ordinea și siguranța pe care le-a întronat în țară sunt o notă bună pentru președintele Ahmed Zogu³⁵, care e o persoană energică, activă, cu multă autoritate, dar care păcătuiește prin două lipsuri: e înconjurat de persoane care se gândesc mai mult la interesele lor personale decât la ale țării și poporului și e prea sensibil la tot ceea ce e teatral în demnitatea de șef de stat: omagiile supușilor, strălucirea uniformelor de operetă și decorațiilor, poza fotografică, etc. Ca dovadă că stările din Albania sunt rău cunoscute, că știrile răspândite asupra acestor stări sunt mai totdeauna tendențioase, întemeiate mai puțin pe ignoranță cât pe rea voință și rea credință e faptul că, în vreme ce eu mă plimbam liniștit pe pașnicele drumuri ale Albaniei ori discutam politică cu fruntași ai țării, ziarele anunțau revolte sângeroase, lupte de stradă etc; și în vreme ce presa asasinase pe colonelul Leon Ghilardi, inspectorul general al armatei, acesta dejuna în fața mea, plin de vitalitatea exuberantă care îl caracterizează.

Nu poate fi vorba de revoluție politică împotriva președintelui și întreg regimul actual. De bună seamă creștinii (îndeosebi catolicii din nord) sunt nemulțumiți că-s conduși de mahomedani. De bună seamă, anumite îngrădeli dictate dictatorial nu pot fi primite cu satisfacție. [...] De aici până la revoluție, într-o țară bine instrunată, în care jandarmeria e numeroasă, bine organizată și fidelă, iar armata e disciplinată, e cale lungă. Din cercetările mele am tras concluzia că, dacă Albania va avea în viitor vreo revoluție, ea nu va fi atât politică cât socială. Nu va fi reacțiunea refractarilor izgoniți împotriva actuailor conducători, ci aceea a poporului sărac care începe să cumpănească altfel lucrurile, împotriva beilicului, a acelor bey care ieri, când erau mari proprietari bogați, îi țineau aproape în sclavie, iar azi când au ocupat principalele demnități în stat, când au acaparat Parlamentul și au pătruns în întreprinderile nou lansate, pompează bugetul statului și înghit banii străini de peste hotare cu o poftă neghifuită.

Ceea ce lipsește Albaniei de azi e tocmai patriotismul, devotamentul și spiritul de jertfă al păturii conducătoare. Oportunismul e unica linie de conduită, traiul cât mai larg e singurul obiectiv. Cei ce se strâng azi în jurul lui Ahmed Zogu se gândesc mai puțin să-l secundeze pe acesta și să ajute la organizarea țării, cât să-și apere propriile lor interese. Așa cum azi au aerul să-i fie devotați, mâine când președintele s-ar prăbuși ar fi cei dintâi care să-l calce în picioare spre a aduce omagiile lor noului «maître de l'heure».

³⁵ Pentru un portret al viitorului rege albanez Zog I, vezi Bernd J. Fischer, *op. cit.*, p. 19-49.

Astfel fiind condițiunile, se înțelege cât de lesne se face penetrația pașnică, lentă și statornică a Italiei în Albania, ce șanse are această țară să devină în câțiva ani o simplă provincie italiană”³⁶.

Vor trece doar câteva luni până când previziunile lui Dragu se vor adevăra. La 22 noiembrie 1927, la Tirana, era semnat un tratat de alianță defensivă între Albania și Italia, întins pe o durată de 20 de ani. Prin acest pact, Albania se transforma, «de facto», într-un adevărat protectorat italian. Pe fondul acestor observații generale, atenția lui Ion Dragu se îndreaptă exclusiv spre populația românească pe care o întâlnește călătorind prin satele și orașele Albaniei, cel de-al doilea leagăn din Peninsula Balcanică al aromânilor. La sfârșitul secolului al XIX-lea, era atestată prezența lor, în zone compacte, în peste 200 de localități. Cunoscuți de către ceilalți aromâni sub numele de „fărșeroți”, aceștia puteau fi întâlniți în nordul Albaniei (grupăți în jurul orașelor Durrës și Tirana), în centrul țării – în câmpia Muzachia (Myzeqeja), din apropierea Mării Adriatice, precum și la sud de lacurile Prespa și Ohrid, în apropierea orașului Corița (Korçë). În călătoria sa, Ion Dragu are drept ghid lucrarea publicată, în 1906, de Constantin N. Burileanu, *De la românii din Albania*. Acest volum, publicat de Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, era rodul cercetărilor întreprinse de Burileanu, în două călătorii consecutive în Albania otomană.

„Fără ca să mă pierd în descrițiuni inutile, eu am arătat aceste greutăți de care trebuie să ținem seamă oricând e vorba de Albania. De altă parte, am redat aici cât am putut mai bine psihologia conaționaliilor noștri din Albania. Cum eu am văzut comunele românești și cele cu români una câte una, și cum călătoriile mele la românii din Albania – așa cum am înțeles eu să le fac – au fost viață trăită și simțită, eu cred că am intuit bine gândirea și judecata acestor români și le-am redat în fraze populare ce sunt expresiunea adevărată a sufletului lor.”³⁷

La două decenii după ce Burileanu a scris aceste rânduri, Ion Dragu ajunge la concluzia că realitatea din teren nu mai este aceeași:

³⁶ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 15-20.

³⁷ Constantin N. Burileanu, *De la românii din Albania*, București, 1906, p. VII.

„Deoparte războiul, cu ocupațiile militare austriace, franceze, italiene etc. și ravagiile lui, de altă parte jocul politicii interne și externe, fără a mai socoti influența începuturilor de modernizare a țării, au schimbat ceva din configurația etnică a Albaniei și ne înfățișează azi o minoritate românească care merită o atenție particulară, nu numai pentru vigoarea cu care își manifestă virtuțile rasei, ci și pentru faptul că prin număr, prin rolul pe care îl joacă în tânăra republică, prin regimul la care sunt supuși, românii albanezi sunt îndreptățiți să solicite sollicitudinea noastră”³⁸.

Impresiile pe care Dragu le culege în cele câteva săptămâni petrecute în Albania ne înfățișează tablouri vii ale unei societăți proaspăt ieșite de sub câteva secole de stăpânire otomană:

„Capitala Albaniei nu e orașul în care poți dibui mai lesne pe Românii din Republica Skipetară. Pulația vieții centrului oficialității anihilează parcă manifestările vizibile ale originii cetățenilor. Și totuși, pot afirma, fără exagerare, că 99% din creștinii de baștină ai Tiranei sunt Români, în total vreo 170 de familii cu vreo 1200 de suflete.

Cei mai mulți dintre ei sunt negustori. Am numărat 15 manufacturiști, 12 arāmari, 2 filigraniști, etc. Manufacturiștii au prăvălii bine rânduite și fac afaceri buncelce; deși nu câștigă decât aproximativ 8-10% totuși, grație clientelii numeroase pe care o au îndeosebi din satele dimprejur, și-au făcut o frumoasă situație materială. Câteva din noile clădiri din oraș, printre cele mai mari, în cartierul apusean, sunt proprietatea Românilor.

Toți arāmarii Tiranei sunt Români. Ei excelează în acest meșteșug pe care îl exercită cât mai artistic. Am cercetat îndeosebi atelierul lui Mihail Dimeroci și am admirat ceea ce poate acest iscusit meșter dintr-o tablă de aramă numai prin izbituri ritmice de ciocănaș; am văzut vase de apă de forme tipice orientale (ceva intermediar între cană, ulcior și amforă), minunate tipsii cu ornamente săpate în metal, ouare, ibricele, cratiți și căldări, atâtea obiecte gospodărești cărora execuția meșterului le dă o eleganță neobișnuită.

Toți autorii care s-au ocupat de Albania și Macedonia au evidențiat cât de meșteri sunt Cuțovlahii în îndeplinirea unor anumite industrii, îndeosebi în aceea, atât de lucrativă, a fabricării ornamentelor și ustensilelor de aur și de argint. Deși la Tirana nu-s decât doi asemenea meșteri români – în restul Albaniei sunt mai numeroși – totuși ei dau dovada iscusinței cu care lucrează,

³⁸ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 21.

uimitoare bijuterii de filigrană, brățări, brelocuri, inele, butoni, agrafe, poșete, tabachere, de împletitură de argint, suplă și fină ca mătasea, apoi țigarete, suporturi de ouă, rame de fotografii, coupe-papier-uri, cordoane, tot ceea ce poate îngădui degetelor dibace ale lucrătorilor să facă industriei acesteia balcanice, învățată de la Venețieni.

În regiunea Elbassan sunt circa 450 de familii românești, dintre care 250 populează cartierul Sf. Nicolae al orașului Elbassan. Românii din acest centru geografic al nației albaneze trăiesc din meserii (îndeosebi croitoria) și comerț. În sate sunt agricultori, dar nu-s proprietari. Rezistența lor la asimilare are un coeficient relativ redus. Sentimentul național viețuiește în ei latent. Se feresc de manifestări care le-ar putea aduce neplăcerile suspectării.

În regiunea Berat-Tomor trăiesc peste 1000 de familii de Români dintre care 500 numai în orașul Berat (în cartierele: Gorița, Proia, etc.). În regiunea aceasta, toți cei ce nu vorbesc albaneza și locuiesc în munți și spre Muzechia sunt Români. Sărăcia e mare aici. Măslinii, oile, caprele, caii și măgarii de samar alcătuiesc unicele surse de venituri. În oraș, Românii sunt negustori și meseriași (ca și la Elbassan, sunt îndeosebi croitori). În consiliul comunal al orașului Berat sunt 5 Români. Polițaiul orașului e tot Român: Constantin Bebu. Am vizitat comuna Dobronicu din acest ținut, situată pe munte, la 10 km sud de orașul Berat. E un biet cătun de 20 case dintre care 11 locuite de Români ce se adăpostesc în case întunecoase de piatră care nu le aparțin. Am cercetat o atare casă, a lui Nași Cosman; în lipsa stăpânului, femeia lui mi s-a plâns de mizeria în care trăiește întreaga familie. «O casă cât de mică să am, spunea jalnic femeia, dar să fie a mea». Cea în care locuiește e a proprietarului ogorului pe care îl muncește Românul pentru prețul dijmei pe jumătate și jumătate. Bieții oameni învață să rabde de foame în hărăbaia de casă fără ferestre, lângă staulul în care n-au nici un bou, nici vacă, purtând pe ei, în îmbrăcăminte, dovada lipsurilor iremediabile.

Câmpia bătuită de malarie a Muzechiei adăpostește în satele ce sunt cuprinse între Lusnia³⁹ și Valona o masa impozantă de Români (aproape 2000 de familii) [...]. Românii aceștia care locuiesc în regiunea cea mai bogată din Albania în ce privește rodnicia solului și fâgăduielile subsolului, se asimilează din nefericire, când sunt cuțovlahi și rezistă deznaționalizării când sunt fărșeroți. Aceștia din urmă preferă să plăce aiurea decât să se asimileze. Cazul satului Skipr e edificator în acest sens. Fostul senator Ekrem-bay Vlora din Valona, un distins cercetător în domeniul etnografiei, mi-a vorbit despre Românii din această regiune cu caldă admirație. D-sa mi-a confirmat că ei au

³⁹ Lushnjë

fost singurii cetățeni care nu s-au mișcat în timpul diferitelor insurecții. În comuna Frașeri nu mai există Români. Albanezii caută atât de mult încrucișarea cu Românii, încât la Valona se oferă 50 de napoleoni (35000 lei) unui Român ca să ia în căsătorie o Albaneză. Satul Pojani, veche Apollonia, în care s-au făcut atât de interesante descoperiri arheologice, e locuit numai de Români. Cele două centre miniere Fieri (Fereca) și Selenița au majoritate absolută românească. Comisarul guvernului albanez pe lângă întreprinderile petroliere străine din Fieri este românul Vangheli Gogiomani.

Regiunea Coriței deși nu are o masă românească mai numeroasă și mai compactă ca celelalte regiuni sus-menționate totuși e cea mai cunoscută, fiindcă a fost în continuă acțiune românească, fiindcă a dat un mare număr de emigranți în România și America, atât dintre Români cât și dintre Albanezi, fiindcă a afirmat prin școli și biserici o puternică conștiință națională, fiindcă, în sfârșit, a făcut larmă mai multă.

În orașul Corița sunt două categorii de Români: fărșeroții, vreo 80 de familii, veniți mai toți din comuna Pleasa și câțiva din Disnița, și Moscopolenii, vreo 400 de familii, originare din veche metropolă românească Moscopol. Cei dintâi sunt fideli obiceiurilor tradiționale, neasimilabili, dârji în românismul lor inimos, vioi, inteligenți, primitori. Ceilalți, majoritatea negustori ajunși, sunt grecomani, hotărâți, și, cu tot numărul lor mare, nu cad greu în cumpăna românismului, fiindcă ei înșiși nu se consideră Români; își dau copiii la școlile albaneze deoarece în școlile românești n-au încredere, iar cele din țara românească prea sunt...românești. Fărșeroții locuiesc la Corița cartierul nordic numit «Barci», iar Moscopolenii sunt risipiți în tot orașul și amestecați cu Albanezii. O bună parte dintre fărșeroți au fost în America, ceea ce nu i-a împiedicat să păstreze aceeași dragoste caldă față de România; am văzut portretul regelui Carol în mai toate casele frunțașilor, iat în unele pe al Regelui Ferdinand, chiar în dublu exemplar. O bună parte dintre fărșeroții din Corița sunt comercianți, îndeosebi de haine de șiac. Câștigă puțin, fiindcă lumea cumpără haine de stofa de fabrică; nici unul dintre ei n-are mai mult de 200 napoleoni avere (fac excepție 2-3 cămătari). Majoritatea sunt datori; unii și-au vândut casa ca să aibă cu ce trăi. «Comunitatea română» din Corița datează din 1884; a fost condusă succesiv de părintele Haralamb Belamace, părintele Cotta Balamace, iar din 1918 de dl Dimitrie Teja. Cu ajutorul societății «Fărșerotul», filială a bine organizatei societăți cu același nume din Statele Unite, comunitatea a ajutat, în vremuri grele, școlile și bisericile române din acea regiune. Filiala din Corița a «Fărșerotului» are ca președinte pe dl. George

Cocea, un tânăr vioi și inteligent, îndrăzneț și «débrouillard»⁴⁰ dar cam copilăros.

Nenorocirea Românilor din Corița e că sunt împărțiți în două tabere, inegale ca număr de combatanți, dar deopotrivă de ireductibile în dușmănia lor: șeful uneia e dl. D. Teja, președintele comunității, o persoană cu cultură limitată, dar cu inteligență neastâmpărată, de profesiune zaraf, fost multă vreme în America, om activ și bătătornic⁴¹, cu relații suficiente în lumea negustorească (adversarii săi spun c-ar fi fost condamnat pentru contrabandă), cu însușiri evidente de isteț demagog, știind în același timp să lucreze pentru interesele comunității și pentru ambiția sa personală (una din aspirațiile d-lui Teja e să fie numit consul al României la Corița), izbutind cu ajutorul unei alocuțiuni facile și dibace care evoluează în jurul persoanei sale să facă acțiune de auto-propagandă electorală ce ține strâns legați de D-sa marea majoritate a membrilor comunității. Tabăra cealaltă are puțini luptători. Șeful ei e DI Nicuț Balamace, profesor și farmacist, până în 1926 administratorul școlilor și bisericilor române din Albania (asupra D-sale planează suspiciuni grave cu privire la administrarea fondurilor, și desigur tabăra Teja nu contribuie puțin la alimentarea lor). Persoană cultă, din vechea și cunoscuta familie a Balamacilor, având relații temeinice între Albanezii din orașul Corița și câteva bune prietenii la Tirana (sub ocupația franceză, DI Balamace a fost primar al Coriței), d-sa e preocupat în prezent de trei lucruri: să neutralizeze acțiunea adversarului său Teja, să risipească atmosfera de suspiciune care îl înconjoară, să acționeze, pe căi indirecte, la o, ca să zic așa, reabilitare cât mai publică a d-sale, fie reînființându-se administrația școlilor și bisericilor române din Albania cu d-sa din nou ad-tor, fie creându-se la Corița un consulat român care să aibă în seamă chestiunile școlare și bisericesti române și al cărui titular să fie indicat tot d-sa, ca unul care e bine cunoscut de autorități și are relațiuni îndestulatoare în lumea care poate servi intereselor noastre. (După cum se vede cei doi adversari se întâlnesc și pe terenul aceleiași ambiții: reprezentanța diplomatică.) DI Balamace e secundat de ruda sa preotul-institutor Cotta Balamace, parohul bisericii române, de doi-trei membri ai comunității (DI Teja contează pe 60 membri) și de cei doi profesori români trimiși din bucurești la „liceul” din Corița (dnii Tosca și Tulliu). [...]

Pleasa (Albanezii zic „Pleasa - Colibe”) e comuna românească cea mai cunoscută din întreaga regiune. Situată pe muntele Morova, la 1200 metri altitudine, la 8 km nord de Corița, Pleasa numără azi 90 de familii cu aproape

⁴⁰ Descurcăreț (fr.).

⁴¹ Silitor (arhaism)

700 de suflete numai români. Înainte vreme erau acolo peste 400 de familii. Deși are școală și biserică românești, satul acesta e în plină decădere. Starea materială a Românilor din Pleasa e dificilă din cauză că cele două surse de câștig ale locuitorilor, cărăușia (cărvănăritul) și oieritul, au fost nimicite, în timpul din urmă, primul de către înmulțirea automobilelor, cel de-al doilea de către bolile distrugătoare de turme și de lipsa izlazurilor în împrejurimi, fără a mai socoti că în 1916, după intrarea României în război, Bulgarii au intrat în Pleasa și au luat locuitorilor 500 iepe și 4000 oi. Azi nu mai sunt în Pleasa decât 150 cai din 2000 căți erau în vremurile bune. Românii din Pleasa n-au nici loc de pășunat, nici ogoare, nici pomi fructiferi; pădurea de lângă comună nu e nici ea a lor, ci a Albanezilor mahomedani din Pleasa de Jos. [...] Pământ nu-și pot cumpăra, căci 1/3 hectar în câmpie costă 50-100 napoleoni, și apoi, cei din munții arizi nu se pot acomoda cu clima din câmpiile inundabile. În toată comuna e o singură fântână. Casele, de piatră, au toate umezeală; mai toți copiii sunt palizi.

Românii din Pleasa, veniți aici din Cortesi (lângă Frașeri) au ales locul acesta retras ca să se apere de Turci. Veniți acum 100 de ani, când s-au pus sub ocrotirea lui Sinan pașa, ei au clădit cu sârg case de piatră și au creat apoi faimoasele caravane care transportau pe dosul cailor produsele din valea Coriței la Berat și Elbassan. Azi numai 90 din cele 120 de case ale comunei sunt ocupate, 30 sunt deșarte; proprietarii lor au emigrat și, deși odinioară, când sătenii se băteau pe o palmă de loc, casele acestea au costat bani grei, azi și le-ar da pe nimic. Nu se găsesc însă cumpărători, nici pentru cinci mii de lei o casă. Așa că cei ce vor să emigreze spre ținuturi mai bune n-au nici posibilitatea să-și vândă avutul. Cei care au totuși economii ar da până la 100.000 de lei pentru un bilet de vapor și dreptul de a fi primit în America. Foarte mulți dintre ei vor să se reîntoarcă în Lumea nouă, unde și-au agonisit banii pe care i-au pierdut apoi plasându-i în oi. Un caz, dintre multe, e acela al lui Gheorghe Lambi Cutina, fost lucrător la o fabrică de bumbac din Providence (St. Unite) timp de 11 ani; reîntors la Pleasa cu 8000 de dolari economisiți (1 ½ milion lei) a băgat toți banii în cumpărare de oi; dar cele 500 de animale i-au murit toate de boală, așa că ex-milionarul a trebuit să accepte slujba de muhtar (primar) cu leafă de 15 napoleoni pe an (11000 de lei). Aceasta nu împiedică pe Români din Pleasa să trăiască pân'la adânci bătrâneți (dovada e centenarul Gh. Iorgati și alți câțiva venerabili între 80-90 de ani), și să facă un cât mai mare număr de copii (unii au câte 9-10). În convorbirile pe care le-am avut cu mulți dintre locuitorii comunei, ei și-au exprimat dorința să fie colonizați în România, fiindcă nu mai pot suporta mizeria de acasă. [...]

În regiunea Gora, faimoasa metropolă a românilor balcanici, Moscopole încearcă azi, la 19 km de Corița, să se ridice din ruine pentru a 4-a oară. În

veacurile XV-XVIII, pe platoul acesta de 1200 m. altitudine, se-ntindea orașul cel mai celebru din Balcani, patria atâtor bărbați români de seamă, cu cei aproape 100.000 de locuitori ai săi, cu zecele-i de biserici, de marmură roz, cu universitatea-i bine cercetată, cu cele 2 tipografii dintre care una era cea mai veche din Peninsula Balcanică. Teribilul Ali Pașa din Ianina, albanez mahomedan, a distrus, la începutul secolului XIX-lea⁴², înfloritoarea cetate creștină, de naționalitate română, de cultură greacă, care a încercat mai târziu să renască din cenușă, în vreme ce unii din locuitorii săi Români se instalau la Corița spre a deveni Grecomani, iar alții plecau în Ungaria și Austria, ca să ajungă nababi ai comerțului. Mai e și azi la Viena o stradă locuită de bătrâni Moscopoleni. Familia Valaori din București⁴³ e originară din Moscopole⁴⁴.

La începutul secolului XX, Moscopole avea o populație de vreo 250 de familii, dintre care peste 100 românești. În 1916, Sali Butka, poet și șef de bandă albaneză, invadează Moscopole și, timp de 2 săptămâni, incendiază și nimicește sistematic orașul, masacrând femeii și copiii. Trupele franceze de ocupație din anii următori jefuiesc bisericile (22, dintre care 6 ruinate), luând cu ele la plecare până și iconostasele demontate sau tăiate în bucăți. Azi, Moscopole începe să renască pentru a 3-a oară; 72 de familii, dintre care 67 de Români, și-au clădit din pietrele risipite ale acestui vast osuar al trecutului case noi solide, cu etaj, cum nu găsești aiurea. Ai zice primele experiențe în sensul realizării unei comune model. Ori, Moscopole – pe albanezește Voskopoje – n-are nici școală, nici biserică românească, deși e locuit aproape numai de Români. Aceștia sunt refugiați de aiurea, îndeosebi din Muzechia. Sunt viguroase elemente neasimilabile, cei mai mulți călătoriți prin America, vioi și întreprinzători. Au bună situație materială.

[...]

Am constatat că în unele regiuni, îndeosebi la Tirana, Durazzo, Berat, etc. Românii nu-și desmint originea, dar nici nu și-o afirmă prea fățiș. Interesele lor materiale nu sunt prea bine păzite decât prin evitarea oricărei manifestații care să-i pună în situația de a fi socotiți minoritate etnică. Oficialitatea albaneză îi socoate Albanezi și se complac în această etichetare. Căci ei știu că dacă, deoparte, calitatea de minoritar poate da unui cetățean unele avantaje colective din punct de vedere al libertăților școlare și confesionale, de altă parte această

⁴² Corect, 1788.

⁴³ Iuliu Valaori, profesor la Universitatea din București, era în acel moment deputat liberal.

⁴⁴ Despre istoricul acestei localități vezi Tănase Bujduveanu, *Moscopole. Oraș aromânesc din Balcani*, Constanța, Editura Cartea aromână, 2006.

calitate ar pricinui o izolare a minorității, o îngrădire și o supraveghere a ei; porților deschise spre libertăți morale le-ar sta în cumpănă lacătele și zăvoarele puse avantajelor materiale de care se bucură în prezent.

« Români din Albania, îmi spunea un fruntaș albanez, sunt foarte iubiți de noi, nu numai din cauza unor asemănări de rasă, de moravuri, nu numai fiindcă reprezintă un popor cu care am trăit în perfectă înțelegere aici și care ne-a ocrotit și încurajat în România, în lupta pentru libertatea națională, ci mai ales fiindcă se arată credincioși, muncitori și leali cetățeni albanezi. Așa se explică de ce în multe din înaltele funcțiuni de stat au fost numiți cetățeni albanezi de origine română, de ce conducerea unor întreprinderi particulare le-a fost de asemenea încredințată, de ce în fine în administrație, în unele orașe ale țării, găsiți în posturi de încredere Români albanezi. În ziua când populația albaneză de origine română ar fi considerată ca minoritate, se înțelege că n-ar mai putea dăinui în sufletul nostru aceeași dragoste și aceeași încredere și avantajile pe care le au atâția fruntași români s-ar reduce la proporții pe care ei nu le doresc. Nu știu ce gândește poporul de la țară, căruia poate că-i e indiferent dacă e socotit sau nu ca minoritate, care, după cât știu, manifestă în unele regiuni dorința de a avea școli și biserici românești, deci ar ține mai degrabă la calitatea de minoritate decât la salvagardarea intereselor unor fruntași. Oricum, întrebați pe Români cărora le-am netezit calea spre unele bune situații: veți vedea că preferă – și e un lucru foarte firesc – situația personală actuală oricărei înlesniri școlare și bisericești pentru eventuala „minoritate” românească.»

N-am căutat să discut atunci opinia fruntașului Albanez. Îmi lipseau elementele propriilor mele constatări spre a răspunde prin argumente contrarii sau a confirma argumentele sale. M-am rezervat pentru clipa când, călătoria fiindu-mi sfârșită și notele-mi complete, am fost în măsură să judec adevărul sau eroarea unor atari afirmațiuni. Și am dat dreptate interlocutorului meu.

Români din Albania ocupă demnități în stat, ceea ce nu se întâmplă cu Grecii din republica skiptară. Astfel, în afară de d-nii Anton Becea și Spiru Sapa, senatori, și Vasile Russi, deputat [...] menționez pe d-nii: Stavro Stavri, ministrul Albaniei la Atena, Iovan Dumitrescu, secretarul particular al Președintelui Republicii și șeful cifrului la Ministerul de Externe, etc. Mai mult chiar decât atât, printr-o ciudată coincidență, Președintele Ahmed Zogu s-a înconjurat de persoane care, sau sunt de origine română, sau au trăit mai mult în România și consideră țara noastră ca a doua lor patrie. În afara d-lor Dumitrescu și Sotir Martini care funcționează în prezent ca secretari personali ai Șefului Statului, menționez pe cei doi foști secretari generali ai Prezidenției,

d-nii Stavro Stavri, deja citat și Sotir Nase, actualul secretar al Legațiunii Albaneze din București”⁴⁵.

Inevitabil, atenția lui Ion Dragu se îndreaptă spre chestiunea bisericească și scolară, elemente definitorii ale unei conștiințe naționale în rândul aromânilor. Cultura și credința sunt singurele mijloace aflate la îndemâna statului român pentru a împiedica procesul de deznaționalizare al aromânilor din Albania. Trecuse mai bine de o jumătate de secol de când guvernul de la București ridicase chestiunea unei rețele de școli și biserici românești în Peninsula Balcanică la rang de politică de stat⁴⁶. Care era rezultatul acestor câtorva decenii de eforturi financiare? Realitatea de pe teren arăta sumbru:

„Cei 60-65.000 de Români nu au în prezent, deși alcătuiesc majoritatea absolută în zeci de comune, decât câteva biserici ale lor, în care slujba se oficiază în limba română.

Biserica din Corița e instalată în noua clădire impozantă care a înlocuit vechiul paraclis. Sfințită la 26 octombrie 1925, această biserică, clădită din inițiativa mult regretatului Haralambie Balamace, continuată de fiul său Nicu Balamace și de comunitatea română prezidată de Dl D. Teja, a costat aproape patru milioane de lei. Fondurile necesare construcției au fost strânse prin subscripție publică (numai soc. «Fărșerotul» din St. Unite a trimis 6.000 de dolari). Albă, cu linii simple, cu pereții fără picturi, cu frumoase icoane lucrate de pictorul Durazzo din București, biserica aceasta, al cărei paroh e preotul Cotta Balamace (care e și institutor), are un cor, recent format, dar bine încheșat prin îngrijirea d-lui Sotir Kozma, absolvent al Conservatorului din București. Biserica funcționează în bune condițiuni și face cinste elementului românesc din Albania. [...]

În regiunea Coriței mai există două biserici românești, una la Pleasa, alta la Șipska.

Biserica din Pleasa se numește Sf. Maria, e de piatră și datează din 1869, având ca paroh pe preotul Nicolae Popescu. Biserica e crăpată și locuitorilor, dintre care cei mai mulți au fost în America, le e rușine de starea ei. Comunitatea e

⁴⁵ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 22-36.

⁴⁶ Vezi, spre exemplu, Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești în Peninsula Balcanică. Documente*, vol. I-II, București, Editura Universității din București, 2004-2006.

îndurerată că n-o poate repara, căci e săracă. E necesară repararea acestei biserici în care slujba se face în limba română, după cărți trimise pe vremuri de la București. [...] Părintele Popescu, care n-are drept resursă decât leaşa de 3.500 lei lunar în ţinutul acesta arid şi sărăcit, o duce cam greu. M-a rugat să intervin să i se trimeată cărţi bisericeşti şi haine pentru serviciul religios, cele pe care le mai are ajungând inutilizabile. Tatăl părintelui a preotit aici 52 de ani, făcând slujbă 30 de ani pe greceşte şi 22 pe româneşte. Bătrâna sa văduvă, Anastasia Cosma, de 4 ani de când a murit venerabilul preot, aşteaptă pensia făgăduită şi cuvenită de la Bucureşti. Apelează călduros şi umilit să i se trimită în fine.

Biserica din Şipska se numeşte Sf. Gheorghe şi e veche de câteva secole. E de piatră scundă, crăpată de un cutremur. Dimensiunile ei sunt mici, dar are un frumos iconostas şi numeroase daruri ale locuitorilor reîntorşi din America. Alături e un paraclis numit Sf. Naum, cu icoane româneşti lucrate de Ilie Darda. Parohul bisericii e părintele Haralamb Dumitrescu, preot de cultură foarte redusă. Pe dealurile dimprejur, acolo unde se întindea odinioară vasta aglomeraţie de cultură greacă distrusă de mahomedanism, sunt izolate, parţial ruinate, alte 3 biserici vechi: Sf. Nicolae, Sf. Maria, sf. Ilie. E nevoie absolută de cărţi bisericeşti româneşti la Şipska.

La Grabova funcţionează un preot român care oficiază însă în limba albaneză. La Moscopole există o biserică în care se face slujba de un preot albanez în limbile albaneză şi greacă. Biserica aceasta e vechea biserică Sf. Nicolae, din chiar centrul comunei, zidită pe la 1750, cu pridvor lateral cu colonadă, cu clopotniţă nouă în stilul celor greceşti. Aici, din resturile podoabelor bisericilor jefuite, s-a reconstituit o biserică unică, al cărei iconostas arată formele disparate ale fragmentelor iconostaselor din toate celelalte biserici, ai cărei pereţi poartă unele icoane frumoase salvate de preotul de la mănăstirea vecină a Sf. Prodrom, al cărei candelabru central e o podoabă minunată.

Fruntaşii satului m-au rugat - mai întâi cu prilejul trecerii mele pe acolo, apoi venind să mă caute la Coriţa noaptea, de teama autorităţilor care le dase un avertisment - să mă ocup de chestiunea şcolii şi a bisericii româneşti pe care le doresc cu atâta ardoare, dar au fost refuzaţi. Au cerut apoi învăţător român şi li s-a trimis dascăl albanez. Sunt dispuşi la orice jertfă financiară, ca să obţină biserică şi şcoală. Pentru şcoală oferă clădire şi un mic capital, pentru biserică sunt gata să ajute la înzestrarea uneia din cele 15-16 biserici de odinioară rămase şi azi trainice dar goale înăuntru (de pildă sf. Maria sau Sf. Anastase). Ei au convingerea că, dacă li s-ar satisface dorinţa, Moscopole ar deveni în câţiva ani un centru de câteva mii de suflete româneşti.

Lângă Moscopole, pe deal, în mijlocul unei păduri de pini, se află faimoasa mănăstire Sf. Prodrom. Preotul lăcaşului e părintele Naum Stavre, român

bătrân de 70 de ani, care oficiază acolo de 30 de ani, ajutat de „moașa Tana” (Sultana), o bătrână călugăriță, tot româncă, și de un personal de 20 de oameni, mai toți români, care servesc la îngrijirea gospodăriei destul de bogate a mănăstirii. Biserica mănăstirii e foarte veche. A fost restaurată în 1659, sub patriarhul Nichifor. [...]

În celelalte comune cu majoritate românească din regiunea a Coriței [...] nu există azi nici biserică română, nici oficiu religios în limba română. La fel în regiunea Valonei și a câmpiei Muzechia unde sate cu masă compactă românească [...] unele din ele mai importante ca satele din regiunea Coriței, nu îndrăznesc să solicite școală și biserică românească. Și, slavă Domnului, dorința nu le lipsește. În unele părți, bătrânii români care nu știau decât carte grecească au învățat acum să citească și să scrie românește pentru a se pune în slujba eventualelor oficii religioase în graiul matern.

Există o bună și interesantă biserică română în Elbassan. Cartierul Sf. Nicolae al sus-zisului oraș e locuit aproape numai de Români: 250 de familii. Biserica datează din 1850. Clădită din piatră, cu pereții dubli care îngăduie circularea printr-un culoar tainic în jurul mării încăperi lăuntrice, cu colonada care face o galerie exterioară pe trei laturi ale clădirii, cu iconostasul bogat ornat, biserica română Sf. Nicolae e deservită de preotul paroh Naum Pecina (de la 1910) și preotul Ion Toda, acesta din urmă mai tânăr, mai cult și mai inteligent. Biserica are oarece avere care e administrată de o eforie alcătuită din trei persoane. Biserica a fost închisă sub regimul ortodoxului Fan Noli, iar cărțile ei împrăștiate prin oraș. Președinte actual, musulmanul Ahmed Zogu, în urma plângerii locuitorilor români, a dispus în 1922 ca biserica să fie redeschisă, cărțile să fie aduse la locul lor de către cei care le-au luat, iar serviciul religios să se facă în limba română.

De atunci slujba se face în limba noastră, cu unele adaosuri de dialect aromân, de limbă greacă și de limbă albaneză, preoții sunt siliți să apeleze și la celelalte. Ambii preoți m-au rugat stăruitor să cercetez pentru ca cererile lor, repetate de 2 ori, cu privire la necesitatea de a li se trimite cărți de la București, nu s-au luat în considerare, precum și de ce de 7 luni nu li s-a mai dat leafa din țară. Ei cer cu stăruință cărți și calendare, precum și tablouri religioase pentru credincioși. Aceeași rugămintă am auzit-o pretutindeni unde se strângea în juru-mi un grup de Români.

E de altfel ciudat cum se ignorează la noi în țară zbuciumul acestor Români depărtați, nu numai pentru a-și păstra limba ci și pentru a și-o întregi, și ce operă minunată s-ar putea face acolo prin propaganda slovei scrise și a rugăciunii formulate în limba strămoșească. [...]

În rezumat, pe temeiul cercetărilor mele, socot că trei lucruri sunt neapărat necesare pentru a aduce o contribuție prețioasă la apărarea Românismlui în Balcani, în Albania îndeosebi unde lucrul e mai lesnicios ca în Iugoslavia, Bulgaria sau Grecia: a cere și a obține să se creeze biserici române în toate comunele cu masă compactă românească; a reînnoi și completa cărțile bisericești și odăjdiile bisericilor deja existente; a controla plata salariilor preoților care trăiesc aproape în mizerie și a face astfel ca ei să-și primească mensualitățile la timp.

Țin să adaug că înșiși Românii din Albania sunt vinovați de faptul că n-au biserici acolo unde s-ar cuveni să aibă. Socotiți de unii fruntași interesați ai lor nu ca minoritate etnică ci pur și simplu Albanezi, și mai ales fiind socotiți ca atare de către oficialitatea albaneză, ei au toate avantajele morale și cu deosebire materiale ce decurg din aceasta (de pildă au ușile deschise către slujbele de Stat), mai puțin acelea de a putea, pe temeiul legilor ocrotitoare ale minorităților, să învețe și să se roage în limba lor maternă care nu e aceea a Statului⁴⁷.

Ultima parte a raportului redactat de Ion Dragu sintetizează activitatea educațională desfășurată în satele albaneze locuite de aromâni. Sunt pagini cu adevăruri dureroase, rostite frust:

„Chestiunea școlilor române din Albania este legată de neînțelegerile de la Corița, de administrația trecută cu cortegiul ei de suspiciuni, de insuficiență sau inexactă informare a Bucureștilor din cauza prea mulților și tendențioșilor informatori, etc. [...]

Înainte însă de a înfățișa situația actuală, țin să constat următoarele lucruri:

- 1) Că e nedrept și dăunător să se rezume toate silințele și toată sollicitudinea pentru școlile române din Albania la regiunea Corița, unde Românii sunt desigur mai dârzi în conștiința lor națională, dar unde ei nu reprezintă decât o parte redusă din numărul Românilor albanezi; de ce nu s-ar interesa Bucureștii și de nevoia de a avea școli a Românilor din Elbassan și Berat (unde au mai fost), din Muzechia (unde ar trebui să fie) ?

⁴⁷ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 37-44.

- 2) Că unele rezistențe albaneze față de bunul mers al școlilor românești au fost provocate de unele dispozițiuni și ordine de la București;
- 3) Că atunci când ministerele noastre de instrucție și de externe (interesate în cauză) sunt informate de prea multe locuri – și mai totdeauna rău informate – asupra stărilor de acolo, haosul e inevitabil. Informează legația noastră de la Tirana, informează, firește, d. S. Mândrescu⁴⁸, informează direct dl. Teja, președintele comunității din Corița și indirect d. N. Balamace, ex-administratorul școlilor și bisericilor din Albania, informează tinerii profesori trimiși de la București, informează directorul școlii primare din Corița (d. Cușan Araia), informează toată lumea când poate, cum vrea și „pro domo”.

Așa fiind, forurile noastre competente n-au putut avea nicodată imaginea exactă a situației de acolo și deci și unele măsuri luate prin ordinele de la centru n-au fost totdeauna potrivite, contribuind la înăsprirea situației.

Sunt constatări care nu pot fi expuse într-un raport ca acesta; sunt nume care joacă rol în unele întâmplări, în așa chip, încât aș face o greșeală să consemn în scris ceea ce nu s-a declarat de unii și de alții în jurul activității cutărui sau cutărui domn. E cert însă că aș putea boteza regiunea Coriței cu titlul unui roman francez apărut de curând: *Terre de suspicion*. E în adevăr ținutul suspiciunii. Toate acțiunile sunt susceptibile de a fi suspicionate, toată lumea acuză și toți acuzații răspund acuzând pe cei ce-i acuză. În cele 10 zile pe care le-am petrecut la Corița, am ascultat confidențele ambelor tabere, apoi ale elementelor izolate care lucrează fiecare pentru el, apoi doleanțele reprezentanților, eforturilor din diferite comune române, mărturisesc că nu știi ce să mai alegi din atât schimb de învinuiri, de protestări, de dorințe și să înțelegi oarecum de ce Bucureștii au acționat uneori greșit pe temeiul informațiilor căpătate.

Am convingerea că s-au petrecut acolo, în ultimii ani, lucruri reprobabile din punct de vedere al perfecte corectitudini și al salvagădării intereselor românești. Am convingerea că nici unul dintre șefii celor două tabere nu sunt indicați, pentru mai mult decât un motiv, să aibă în viitor misiuni de încredere de la București. Am convingerea că d-nii Tosca și Tulliu, profesori excelenți, tineri, culti și inteligenți, au greșit atunci când, acoperindu-se cu ordinele de la centru, se prezintă la posturile lor, fără măcar o elementară vizită de politețe

⁴⁸ Simion Mândrescu, ministru plenipotențiar la Tirana (1925-1926).

făcută d-lui P. Pogoni, directorul general al instrucțiunii publice (care mi s-a plâns de aceasta), apoi, ajunși acolo, luând atitudine, alături de dl. Balamace, contra d-lui Teja, desconsiderând faptul că în fond toată comunitatea e – pe drept sau pe nedrept, nu importă – cu președintele ei, voind să afirme că oamenii culți de la liceu nu pot suferi sugestiile membrilor inculți ai comunității, au săpat oarecum, fără voie desigur, o prăspastie între mentalități și sentimente mult deosebite. Era de pildă mai potrivit ca, în loc să se excepționalizeze orgolios ca regăteni, disprețuind oarecum comunitatea, să se afirme frățește ca Români. În chestiuni ca acestea, distanțele trebuie să dispară și barierele pretextelor morale și intelectuale să cadă.

Am convingerea că ceilalți domni din Corița care mi s-au oferit ca informatori benevoli, dar nu totdeauna sinceri, de o obiectivitate suspectă, n-au alt scop decât să-și creeze o cât mai confortabilă situație personală.

Socot că cel mai bun lucru care s-ar putea face de la București pentru definitivă lămurire a acestei chestiuni, pentru lichidarea incidentelor și orânduirea rosturilor viitoare, și mai ales pentru a se ajunge la o cât mai bună situație din punct de vedere școlar și bisericesc nu numai pentru regiunea Corița, ci pentru toți Români din Albania, e să se trimită acolo fie un consul, activ, priceput, neinfluențabil, cu autoritate, fie un delegat special cu puteri largi care să studieze amănunțit chestiunea (firește, să fie cineva care să nu aibă nici un fel de legătură cu cei interesați în cauză), să facă aranjamentele cu autoritatea albaneză și să vegheze de acolo, nu de la București, - în contact continuu cu dascălii, preoții și populațiunea – la bunul mers al școlii și bisericii române. Legația noastră nu poate face aceasta, iar serviciile respective din București sunt prea departe și nu vor fi niciodată exact informate asupra treburile de acolo.

Iată acum care e situația școlilor române din Albania:

Sunt în prezent, în republica skipetară, 3 școli românești: cea din Corița (socotind școala primară și așa zisul liceu drept o singură școală), cea din Pleasa, ca și cea din Șipska (65.000 de Români au trei școli; nici 20.000 de Greci au însă 32 de școli. Iată avantajul de a fi socotit minoritate etnică). Înainte de 1916 erau școli primare românești și la Moscopole, Lunca, Nicea, Grabova și Bitkuki; înainte de 1900 era școală primară și gimnaziu la Berat și până-n 1910 școală primară la Elbassan.

Școala primară din Corița, înființată în 1883, e dirijată de d. Cușan Araia și are șase institutori. Localul e cam mic, dar poate încă servi. Liceul (sau mai degrabă cl. V și VI ale școlii primare) funcționează într-o altă clădire. Cei 40 de elevi și eleve ocupă cele 2 clase de la etaj, parterul fiind rezervat cancelariei și locuinței directorului. Chiria localului e de 50 de napoleoni. Pentru dezvoltarea liceului e necesară cumpărarea altei case sau mai bine clădirea

unui local potrivit. Prețurile caselor sunt destul de ridicate la Corița, așa că o clădire nouă n-ar costa mai mult.

Înființat în octombrie 1906, acest liceu a întâmpinat de la început greutăți pricinuite de faptul că autoritățile albaneze au putut tolera crearea unei școli secundare fără asentimentul lor, în urma unui simplu ordin venit de la București, așa cum au putut tolera numirea unor profesori cetățeni români; dar în clipa când, cu sprijinul a însuși președintelui comunității române, d. Teja, care, având de plătit o poliță profesorilor, a denunțat oarecum existența ilegală a liceului, inspectoratul școlar de la Corița n-a mai putut închide ochii prietenește asupra a ceea ce Albanezii numeau „abuz”, s-au luat măsuri de închiderea liceului. La 20 ianuarie a avut însă loc la Tirana o conferință la care au participat D-nii I. Trandafirescu⁴⁹, Ministrul nostru, P. Evangheli, președintele Senatului, Evsem Brioni, Ministru ad-interim al Justiției și Instrucției, și Pertef Pogoni, directorul general al Instrucțiunii Publice. S-au luat atunci următoarele deciziuni: Cl. VI a școlii române va fi socotită drept cl. I liceală, școala nu va purta însă numele de liceu și va fi în același local cu cea primară, profesorii români trimiși din București vor funcționa ca institutori angajați cu contract de comunitatea română, institutorii plătiți de statul român vor fi socotiți ca plătiți de comunitatea română, guvernul albanez aprobă pentru viitor înființarea la Corcea a unei a 2-a școli în care se va preda programul de liceu, pentru care să se ceară de acum autorizația.

Aranjamentul acesta n-a fost respectat de ai noștri. Profesorilor trimiși de la București nu le convenea îndeosebi ca, deși licențiați, să fie socotiți numai institutori nici să fie angajați cu contract de o comunitate cu care erau în conflict tocmai pe motivul că o desconsiderau. Ca urmare, celor doi profesori li s-a interzis de către inspectoratul albanez să mai predea.

În luna Martie când am fost eu la Corița, situația era aceasta: liceul funcționa numai cu 3 profesori: Tosca directorul și Tulliu, secretarul liceului, nu mai predau dar se ocupau totuși de rosturile școlii, d. Teja căuta să evacueze cu forța pe d. Tosca din localul liceului, unde acesta locuia, ca replică la faptul că d. Tosca îi luase locul ca președinte al comitetului școlar, de unde d-sa fusese evacuat cam fără voie. Am constatat atunci că va fi imposibil să se dea, anul acesta, o serie de elevi buni, pentru motivul că așa cum a funcționat așa-zisul liceu, începând târziu, cu cursuri întretăiate de alarme și întreruperi, cu reducerea numărului profesorilor, progresul anual nu va putea fi realizat în condiții satisfăcătoare. Faptul că de când am fost acolo lucrurile s-au mai

⁴⁹ Ion Trandafirescu, ministru plenipotențiar la Tirana (1926-1930).

aranjat în ce privește funcționarea școlii nu e îndestulător spre a crea elevi bine pregătiți.

Di Pertef Pogoni, cu care am stat de vorbă la Tirana, s-a arătat afectat de faptul că ministerul nostru al Instrucțiunii dispune și ordonă, peste capul autorităților albaneze, fără prealabile înțelegeri prietenești de la Stat la Stat, de la autoritate la autoritate, ca și cum Albania ar fi o colonie de negri. D-sa mi-a declarat că dacă, în chestiile școlare și bisericești s-ar face mai întâi aranjamente directe între România și Albania, pe temeiul unor favorizări discrete spre a nu deschide apetitul Grecilor, de pildă, nu s-ar mai întâmpla cazuri ca cel de la Corița și numărul școlilor și bisericilor românești ar fi neapărat mai mare, răspunzând necesităților reale. Nimeni nu poate concepe ca un stat, oricât ar fi de respectat și de considerat ca prieten, să ordone și să ia dispoziții pe teritoriul unui alt stat.

Scoala de la Pleasa ființează de 40 ani. Clădirea insuficientă pentru cei 96 elevi (14 în anul începător, 23 în anul preparator, 14 în cl. I-a, 15 în II-a, 11 în III-a, 10 în IV-a, 9 în V-a). E o casă de piatră, cu odăițe scunde cu mobilier vechi și sărac. Băncile parcă-s făcute pentru liputani. La sosirea mea, copiii m-au primit în fața Școlii, cântând *Pe al nostru steag*⁵⁰. Cărți de școală sunt suficiente, hărțile ar trebui reînnoite. [...]

Scoala de la Șipska ființează de 34 ani. E o biată căsuță de piatră, care seamănă mai mult a magazie de grâne și a staul de vite. Seamănă atât de mult încât, în adevăr, institutorul local a transformat „Parterul” în acest sens, astfel că la „etajul” superior, care nu e nici măcar etaj, pătrund emanațiile de grajd în cele două chilii cu pereți crăpați, cu tavanul ce stă să cadă, cu băncile ruinate, în care se înghesuiesc copiii. Cursurile sunt frecventate regulat de 37 școlari. Iarna sunt mai mulți ca vara. Cursurile încep toamna foarte târziu. De obicei școlarii sunt înghesuiți toți numai într-una din chiliuțe, câte 7-8 pe o băncuță ce se clatină. N-am văzut încă până acum o școală mai mizeră (în 1924 era să cadă peste școlari). [...]

Când am trecut prin Moscopole, mi s-a prezentat Președintele Comunității locale, Cristea Simacu, rugându-mă să transmit mai departe cererea stăruitoare a populației de a avea școală și biserică. Li se făgăduise un învățător român; li s-a trimis unul albanez. Întrebat ce învață copiii, acesta a răspuns: «Nu învăț ci desvăt...desvăt copiii de limba lor maternă». A doua zi a venit la mine la Corița Ilie Vasile [...] și mi-a spus că a fost trimis de locuitorii din Moscopole, ca membru al Eforiei Școlare, să mă roage să transmit mai departe rugămintea lor de a li se da școală și biserică românească. El însuși Ilie Vasile oferă 50

⁵⁰ Compoziție a lui Ciprian Porumbescu, aleasă, în 1912, drept imn național al Albaniei.

napoleoni la clădirea școlii; la nevoie dă casă și loc pentru instalarea școlii, numai să se înființeze. De asemenea, cere cu insistență preot român. L-am întrebat de ce nu s-a adresat până acum forurilor competente. Mi s-a răspuns că pentru că locuitorii nu știu să scrie, pentru că fruntașilor români din Corița nu vor să se adreseze deoarece nu au încredere în ei. Fără a mai socoti că se tem de autoritățile superioare, le-a afirmat chiar că trecerea mea prin Moscopole, la reîntorcerea din Șipska, a fost precedată de venirea unui trimes de la Corița (albanez) care i-a sfătuit să nu-mi comunice nici o doleanță a lor, dacă nu vor să li se strângă șurubul. De aceea el, Vasile, a venit la mine seara târziu, ca să nu fie văzuți. Totuși moscopolenii cei noi sunt gata de orice jertfă, îndeosebi financiară, spre a-și vedea împlinită dorința de a avea școală și biserică română, așa cum exista înainte de război (școala din Moscopole avea 5 institutori și institutoare).

Într-altă zi am fost invitat la Disnița, de către Tegu Span, președintele Comunității, unde mă aștepta completul eforiei școlare ca să-mi comunice dorința celor 36 de familii române din acel sat de a avea școală românească.

Mi-a explicat că au intervenit zadarnic în acest sens. Nu li s-a dat nici un răspuns; ei presupun că «Domnii de la Corița» nu le-a transmis cererea mai departe. Vor școală românească întregă, nu institutor de limbă română la școala albaneză. Un membru al eforiei școlare, Lambi Span, dăruiește gratis o casă în acest sens. Țin să arăt că pretutindeni unde obiectam că n-am nici un fel de calitate de a interveni, mi se răspundea: «Mulțumim lui Dumnezeu că a venit aici un Român din țară; dacă a venit, înseamnă că și-au adus aminte cei de acolo de noi, uitații. E cel dintâi pe care-l vedem că umblă pe aici întrebându-ne de nevoile noastre. N-am văzut până acum nici Miniștri Plenipotențari, nici consuli, nici inspectori, nici nimeni din Țară. Iar unii de pe aici pe care i-am văzut, mai bine nu i-am fi văzut.»

Iată de ce socot că e necesară trimiterea acolo, să cerceteze stările și să refereze a unei persoane de încredere, de autoritate. S-ar constata multe lucruri necunoscute încă la București, îndeosebi din punct de vedere al apărării intereselor românești. [...]

Chestiunea școlară nu trebuie limitată la regiunea Coriței, unde Românii fărșeroți nu se asimilează în nici un caz, ci trebuie extinsă mai ales acolo unde se pierd pe nesimțite mii de suflete românești⁵¹.

Concluzia lui Ion Dragu? În această chestiune ar fi nevoie de:

⁵¹ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 2, f. 46-57.

„altceva decât corespondența între Ministerul nostru de Externe și Legația de la Tirana sau între Ministerul nostru de Instrucție și Comunitatea și Eforia Școlară de la Corița. Altfel, la Corița vor continua frecările și se va face parodie de școală, iar în restul Albaniei asimilarea Românilor de către Albanezi va lua proporții dezastruoase.”⁵²

Evenimentele care se vor succeda în anii următori îi vor da dreptate ziaristului român. Odată cu instaurarea regimului comunist, aceste școli și biserici românești din Albania vor fi închise. În plus, prezența aromânilor în Albania va fi înregistrată doar în recensămintele din 1950 și 1955, după care peste ei s-a așternut o tăcere deplină, timp de câteva decenii. Abia după căderea regimului comunist, s-au înființat mai multe asociații aromâne în localități din Albania, revendicând drepturi culturale, educaționale și religioase⁵³.

După ce intră în diplomatie, în vara anului 1928, Ion Dragu⁵⁴ își păstrează curiozitatea pentru chestiunea aromânilor din Peninsula Balcanică. În iunie 1938, în timp ce era atașat de presă în cadrul Legației de la Atena, se deplasează în nordul Greciei, „spre a cerceta așezările românești din Epir, Tesalia și Macedonia”. Își înștiințează superiorii de la București că dorește să verifice la fața locului „informațiile noastre indirecte asupra stărilor de acolo și de a aduce, prin constatările pe care le voi face, o contribuție utilă unei cât mai precise cunoașteri exacte a aromânilor”⁵⁵. Cel mai probabil, a fost o bună ocazie de a duce la bun sfârșit, măcar într-o mică măsură, ceea ce-și propusese în periplul balcanic din 1927. Cu siguranță i s-au mai ivit ocazii de a sprijini genul acesta de călătorii de documentare în perioada în care, după ce a revenit de la Atena, a fost numit în fruntea Direcției Presei și Propagandei.

Daniel CAIN

Institutul de Studii Sud-Est Europene

⁵² *Ibidem*, f. 57.

⁵³ Adina Berciu-Drăghicescu (coord.), *Aromânii din Albania – prezervarea patrimoniului lor imaterial*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2010, 324 p.

⁵⁴ Daniel Cain, „Ioan Dragu – jurnalist, scriitor, combatant”, în: Ioan Dragu, *Campania anilor 1916-1918: Drumuri de sânge, Moartea albă, Pe urmele bolșevicilor*, București, Humanitas, 2020, p. 9-46.

⁵⁵ ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Personal, dosar 4, f. 137.